

Bidraget af Anders Blok er vinderessayet fra Sociologisk Udsyns essaykonkurrence fra sommeren 2006. Tak for det gode bidrag og tillykke!

Konkurrencens problemstilling var: hvordan kan sociologien levere en beskrivelse og kritik af det dårlige i samfundet uden at forfalde til "klynkesociologi"? Sociologisk Udsyn vil desuden gerne rette en stor tak til alle konkurrencens bidragydere og ikke mindst medlemmerne af bedømmelsesudvalget:

Margaretha Järvinen, Klaus Rasborg, Ole Bjerg og Annick Prieur, der alle frivilligt har lagt tid og energi i at læse og vurdere de indsendte essays.

Sociologisk Udsyn blev oprettet i 2001 af studerende ved Sociologisk Institut på Københavns Universitet med det formål at skabe et fagligt forum, hvor aktuelle og perspektiverende emner med sociologisk relevans tages op. Siden har Sociologisk Udsyn stabledt arrangementer af højt fagligt niveau på benene og har skabt rammen om et fagligt netværk for alle med sociologisk tilknytning og interesse. I dette semester inviterer Sociologisk Udsyn til foredragsrækken Amerika, der tager dig med på en sociologisk dannelsesrejserejse gennem det amerikanske samfund. Se mere på www.sociologiskudsyn.dk.

Anders Blok

Sociologiens performativitet

– afvikling af det
dårlige samfund?

“It does not mean that social theories are not useful, respectable and accurate; it just means that they add their influence, detours, interpretations to the plot which they can in no way explain or replace” (Latour 2003a:40).

At forme samfundet i sociologiens billede?

Den norske videnskabssociolog Petter Holm er i en provokerende og halvt ironisk artikel kommet med følgende horrible postulat: fordi fiskeriøkonomer har været så succesfulde med at omdanne deres teoretiske modeller til praktisk virkelighed – i form af markeder for fiskekvoter – må de være bedre sociologer end deres (fiskeri)sociologiske kolleger. Fiskeriforvaltning overalt i verden baseres på lige dele biologiske og økonomiske modeller: en teori om fisk, koblet med en (implicit) økonomisk teori om “tragedy of the commons”. Hvorfor, spørger Holm, lever sociologernes foretrukne model om “co-management” – hvor fiskernes praktiske viden inddrages aktivt i forvaltningen – stort set kun i tekstbøger? Svaret er alarmerende: fordi, siger Holm, sociologerne ikke tilbyder fiskerne en attraktiv verden. Sociologerne promoverer en krævende (fisker)virkelighed, fyldt med arbejde, ansvar, institutionsbygning, politik, skænderier – i bytte for lidt autonomi og (måske) lidt flere fisk. Biologernes og økonomernes modeller er langt fra perfekte, men de tilbyder i det mindste et simpelt, forudsigeligt liv: det mindst ringe (fisker)samfund på hylderne! (jf. Holm 1999).

Eksemplet er muligvis esoterisk, men pointen er interessant. Hvad sker der hvis vi, snarere end at anskue sociologisk teori og analyse som *forklaringer* af samfundet, anskuer dem som *tilføjelser* til samfundet, som i større eller mindre grad influerer, former, og formaterer samfundet? Hvis vi altså interesserer os for hvilken forskel det gør for samfundets aktører, om de udstyres med biologiske, økonomiske eller sociologiske narrativer – og i givet fald hvilke sociologiske narrativer fra det store nutidige refleksionsudbud. Kort sagt rejser spørgsmålet om sociologiens *performativitet* i forhold til det samfund, som den altid allerede er en integreret del af. Hvilke symbolske produkter tilbyder sociologen til sit samfund og sine medaktører, og hvilken skæbne overgår disse produkter i samfundets videre ud- og indviklinger? I forlængelse heraf må man overveje, hvad performativitet betyder for kritik, dens muligheder og risici, i de vedvarende sociologiske forsøg på at forme, influere og udbedre det altid mere-eller-mindre dårlige samfund. Hvilken glæde har dette dårlige samfund af sociologiens symbolske produkter?

Indeværende essay skal kredse om disse spørgsmål, uagtet at det må ske på en selektiv og spekulativ måde, der ikke tilbyder retfærdighed til hverken sociologiens eller samfundets kompleksitet. Som altid med essays er der tale om et forsøg, et eksperiment (jf. Isenberg 2006). Inspirationen er hentet fra nyere videnskabssociologi eller rettere aktør-netværks teori (ANT), repræsenteret ved folk som Bruno Latour, Michel Callon, John Law – og ovennævnte Petter Holm. I ANT spiller performativiteten af viden en afgørende rolle (jf. Arnoldi 2003). Callon har eksempelvis demonstreret (1998), hvordan økonomisk teori i høj grad former markedets virkelighed – kalkulerende agent er noget man bliver, ikke noget man er¹. Endnu har ingen (mig bekendt) udfoldet

sociologiens performativitet i dette lys, men spørgsmålet trænger sig på; ikke mindst i et videnssamfund, hvor vi for første gang i historien har *overskud* af samfundsvidenskabelig refleksion i samfundet (jf. Harste 2000).

Professionelle sociologer skriver først og fremmest tekster – tekster er sociologens laboratorium, begreber og teorier er udstyr (Latour 2005). Men professionelle sociologer er samtidig borgere, intellektuelle borger-sociologer, som engagerer sig og intervernerer i samfundet hinsides teksten. Mod slutningen af essayet hives sociologers ikke-tekstlige interventionsformer frem med udgangspunkt i velkendte biografiske udsnit. Pointen skal her – som gennemgående – være, at social kritik, langt fra at være en distanceret intellektuel øvelse umuliggjort af normativ fragmentering og refleksivitet, måske snarere bør ses som en allestedsnærværende og praktisk aktivitet. Hvis sociologen vil kritisere sit dårlige samfund, så handler det formentlig i første omgang om at rykke tættere på.

Hvordan bidrager sociologer til samfundet?

Som udgangspunkt for en spørgeren til sociologiens performativitet kan det hævdes, at uden samfundsvidenskaberne var der ikke noget "samfund" i moderne forstand, godt eller dårligt. Samfundsvidenskaber, og herunder sociologien, er moderne foreteelser fra starten indvævet i og medkonstituerende for centrale moderne samfundsprojekter – i særdeleshed de kapitalistiske markeds vækst, national- og retsstatens konsolidering og samfundets (klasse)-differentieringer og integration (Andersen 2002a:24f). Anskuet historisk opnår samfundsteoretisk refleksion stigende autonomi i det moderne samfund gennem uddifferentieringer fra naturen, staten og politisk-religiøse eliter (Harste 2000). Universiteter reformeret i retning af fri og kritisk forskning, kombineret med nye offentligheder, danner de institutionelle rammer, hvorfra sociologer kan engagere sig i skiftende værdidiskussioner – ud fra modeller om den autonome intellektuelle.

Som inkarnation af Mannheims "fritsvævende intelligentsia" kan sociologer således (med en vis rimelighed) den dag i dag påberåbe sig rollen som det frie, moderne samfunds nødvendige partner, stemme – og samvittighed. Et samfund uden sociologi er enten præmoderne, teologisk formørket eller tota-

litært! (se Abrahamson et al. 2004)². Når disse påstande alligevel klinger af professionel selvovervurdering skyldes det dog formentlig, at de abstraherer fra sociologien som én konkret, situeret praksis blandt mange i samfundets (gen)skabelse. Fra nyere videnskabssociologi er det en gennemgående pointe, at der er stor, ja nærmest afgrundsdyb forskel på, hvad videnskaberne *siger* de gør, og hvad de faktisk gør; samt at deres virkelige styrke ligger i sidstnævnte (jf. Latour 2004a). Hvorfor forvente at sociologien skiller sig ud?

De færreste sociologer kan formentlig bryste sig af megen samfundsrevolutionerende kraft – med Marx som en normativt tvetydig undtagelse. Derimod kan sociologiens mondæne symbolske produkter, fra begreber og analyser over grafer og statistikker, med god ret hævdes at være medkonstituerende for “samfundet”. “Samfund” er ikke noget selvfølgeligt, det er et resultat der løbende skal genskabes – derfor er det også muligt at hævde (som en vis notorisk konservativ), at det ikke findes. Sociologiens (og andres) sociale begreber, kategoriseringer, statistikker og analyser er imidlertid med til at samle, virkeliggøre og fastholde sociale grupperinger – på godt og ondt. Gennem regeringskontorer, markedsanalyseafdelinger, fjernsynsprogrammer, civilsamfundsgrupper, skolebestyrelser og café samtaler er sociologer med til at udføre samfundet – sammen med alle dets andre aktører. I udgangspunktet må sociologien, og sociologer, altså påtage sig et vist, afmålt ansvar for det samfund, der nu engang foreligger, inklusiv dets fejl og mangler.

Sociologer vil imidlertid mere end at samle samfundet – i reglen ønsker de at forbedre det. Siden sin grundlæggelse har sociologien levet med en form for skizofreni, mellem på den ene side autonomien, rollen som distanceret, neutral iagttager – og på den anden side drømmen om relevans for samfundets (svage) aktører (Latour 2005). Skizofrenien findes hos hver enkelt sociolog, og den findes kollektivt som konkurrerende forskningsparadigmer. Måske stærkest i 1960'erne og 70'erne, inkarneret i kampe mellem (funktionalistiske) positivistiske og (marxistiske) aktionsforskere. I vore dage er kampene aftaget i styrke, formentlig afløst af en slags neopragmatisme: hvilket værktøj virker? Uden tvivl sammenhængende med, at samfundet (og forskningsrådene) i stigende grad spørger “hvad sociologer kan bruges til”; eller som min datalogi-studerende ven siger: “hvor mange Storebæltsbroer kan man bygge med sociologi”? Det har alle dage været svært at konkurrere med naturvidenskabens solide, sorte bokse (jf. Kharkhordin 2004)³.

På den nyligt afholdte verdenssociologkongres i Sydafrika kom ISA-præsident Piotr Stompka ikke desto mindre med en række (ikke uambitiøse) bud på, hvad nutidens sociologer kan tilbyde sine medborgere i kampen mod det dårlige samfund. Således hævder Stompka for det første – i lighed med påstande ovenfor – at sociologien skaber “spejle”, hvori samfundets aktører genkender sig selv. Statistiske opgørelser bidrager til oplevelsen af socialitet: du er ikke alene, lyder underteksten. Endvidere, hævder Stompka for det andet – i god tradition fra socialfænomenologien (jf. Schutz 2005) over ANT – kan sociolo-

ger skabe begreber og kort, der hjælper aktører med at orientere sig i det sociale terræn. Sociologihistorien er fyldt med sociologiske begreber, der er blevet hverdagslige: fra stat, civilsamfund og klasser, til normer, roller og identitet. Nutidigt er det almindeligt at høre ikke-sociologiske aktører (såsom journalister) referere til samfundet som et videns-, risiko- eller netværks-samfund – og hermed bidrage til “sociologiseringen” af den praktiske virkelighed.

Ideelt set leverer sociologien hermed overblik, refleksivitet og engagement; men processen er ikke uden risici. Sociologer kan tage fejl, helt eller delvist, og begreber kan misbruges økonomisk eller politisk. Hvor stor glæde har de mange lavtuddannede i industri- og servicesektorerne af, at Danmark redefineres som (førende) videnssamfund? (se Teknologirådet 2006). Mindre risikabelt bliver det ikke, når Stompka slutteligt plæderer for sociologi i rollen som leverandør af visioner og planer for det gode samfund. Det klinger igen af professionel selvovervurdering, hvor håbet om relevans er vokset til proportioner, der næsten vil *erstatte* samfundet. Måske i særlig grad i omgangen med moralske spørgsmål må sociologien se sig selv som *tilføjelse* snarere end erstatning: sociologi kan resonere med moralske forestillinger, påpege det moralsk forkastelige, kritisere det dårlige. Men det samme kan, og gør, samfundets øvrige deltagere. Særligt på dette felt – kritikens – må sociologer i dialog med samfundet. Men hvem er samfundet?

Sociologiens offentligheder – offentlig sociologi?

Enhver sociologisk performativitet, enhver lille forskel sociologer ønsker at tilføje til samfundet kræver et aktivt publikum, eller rettere, aktive interaktionspartnere – kort sagt en offentlighed i samfundet. Man må derfor overveje, hvem sociologer henvender sig til, og på vis vegne de prætenderer at tale. Principielt er mulighederne her selvsagt uendelige: (sub)offentligheder af varierende esoterisk karakter er flygtige og (gen)skabes konstant omkring skiftende emner (jf. Marres 2005)⁴. Med bred pensel kan der imidlertid udpeges en række relativt stabile offentlighedstyper, hvor sociologer traditionelt og aktuelt udbyder sine symbolske produkter. Det gælder naturligvis i første omgang selve fællesskabet af professionelle sociologer med dets tidsskrifter, workshops og konferencer. Hernæst kan man, efter tur, nævne: staten og dens styrelser og kommissioner; markedet med dets analysefirmaer og menneskeledelse⁵; massemediernes spejlkabinet; og endelig selvfølgelig “civilsamfundet” med sine NGO'er, lokale foreninger, engagerede borgere. Hvor bør sociologien henvende sig, hvis den ønsker at deltage i udbedringen af det dårlige samfund?

Mit helt personlige, pragmatiske og uvidenskabelige bud vil være: alle steder, på skift! Der er opgaver nok, offentligheder nok at bidrage til og lære fra, hvis det dårlige samfund skal ud- eller afvikles. Svaret er selvfølgelig for hurtigt, fordi det skjuler en række reelle fagligt-moralske dilemmaer. Inden for amerikansk sociologi har der således de seneste år udviklet sig en livlig kon-

trovers omkring netop sociologiens offentligheder under overskriften "public sociology", offentlig sociologi. Anført af præsidenten for den amerikanske sociologforening (ASA), Michael Burawoy, synes et stigende antal amerikanske sociologer således parat til at "go native" i civilsamfundets tjeneste. Herfra skal det dårlige samfund bekæmpes, lyder budskabet.

I sin præsidentielle tale til ASA's 2004-kongres promoverer Burawoy en sociologi, der som partisan indtager civilsamfundets standpunkt, går i dialog med og søger relevans for dominerede grupper og forsvarer "det sociale" imod markedstyranni og statsdespotisme (Burawoy 2005:24). Konturerne af et episk drama udmales: mens verden er rykket til højre, med neoliberalisme som nyt onde, er sociologien (de gode?) rykket til venstre (ibid.:6). Nu må so-ciologerne komme civilsamfundet til undsætning – og ASA's officielle resolution mod Irak-krigen 2003 var blot begyndelsen. "Public sociology" er en professionel modebølge, den har affødt kommentarer fra feltets eliteaktører, fået egen arbejdsgruppe og hjemmeside i ASA og spredt sig geografisk (øjensynligt dog ikke til Danmark endnu)⁶. Uden tvivl inspireret af 1960'ernes retfærdighedskampe, indlejret i habitus hos en generation af sociologer.

Det er svært ikke at nære grundlæggende sympatier for Burawoy's projekt. Rimeligvis kan der dog samtidig rejses en del reservationer og kritik. Bekymringer kan i første omgang registreres i forhold til sociologiens egen professionelle offentlighed: bliver sandheden gidsel i jagten på dialog og relevans for ikke-sociologiske offentligheder? (se Deflem 2004)⁷. Næppe, vil jeg hævde, i reglen er det vel snarere omvendt: sociologer må lære om den sociale verden fra dens aktører. Der er ingen vej uden om engagement og dialog. Derimod virker det som en urimelig selvpåført blindhed kun at måtte indtage ét standpunkt, in casu civilsamfundets, i denne proces. Ikke alene er "civilsamfund" en mangeartet størrelse – Al-Qaeda inkarnerer mange konstitutive træk ved globale civilsamfunds-netværk. Mere alvorligt, så virker det uforsvarligt, hvis sociologer ikke tillige indgår i *kritisk nærhed*⁸ med regeringskontorer og virksomheder, IMF, CNN, FN – steder hvor samfundet (og civilsamfundet) så at sige "mikrostruktureres" (for IMF, se Harper 1997). Det gode ved standpunkter er netop, at de kan skiftes ud, hvis udsigten bliver for snæver – hvordan skulle man ellers kunne producere blot nogenlunde troværdige sociale landkort? (jf. Latour 2005).

Bekymringen for autonomien af den sociologiske offentlighed har selvsagt en reel, økonomisk-institutionel dimension. En vis grad af socialt sanktioneret relativ autonomi i dømmekraften, sådan som universitetet traditionelt leverer, fungerer som forudsætning for autoriteten og troværdigheden af sociologers offentlige interventioner (Calhoun 2005:357). Alliancen mellem stat, universitet og (relativ) autonomi er her under pres, efterhånden som universiteterne udsultes eller rekonceptualiseres til vidensøkonomiens globale markedsvilkår (jf. Andersen 2002b). Naturligvis kan man tænke sig en post-universitær sociologi – og videnskab generelt. Men nok så megen romantisering af "civil-

samfundet“ kan næppe skjule det utaknemmelige – og selvundergravende – i en alt for kraftig dæmonisering af staten. Hertil kommer, at sociologer altid bør tale i flertal: der findes stater og markeder, præcis som der findes mange civilsamfund. Markeder kan formes, reguleres, til- eller fraskrives ansvar, bedre eller forværre arbejdsrettigheder, sundhed, miljø. Stater kan (neo)liberaliseres, velfærdsstatsliggøres, nationaliseres, kosmopolitiseres (jf. Beck 2006); og ingen af disse processer kan overlades alene til økonomiens “regnedrenge“ (Abrahamson & Puggaard 2005).

Man bør imidlertid også vende spørgsmålene om: under hvilke betingelser bliver sociologiens symbolske produkter relevante for nogen offentlighed overhovedet? Her er det nemt, og fristende, at forfalde til en defaultistisk, selvretfærdig position: magten lytter ikke, sociologien er for kritisk farlig for sit samfund!⁹ Mere konstruktivt bliver det, hvis man som udgangspunkt hævder, at sociologien må være *interessant* før den bliver *relevant* (jf. Davis 1971)¹⁰. Det interessante er generelt karakteriseret ved et angreb på, eller udfordring af, forestillinger og verdensopfattelser, som tages for givet blandt publikum, dvs. offentligheden. God sociologi er leveringsdygtig i interessante påstande – og gør sig dermed fortjent til en offentlighed. Sat på spidsen kan man spørge, hvor *interessant* det er, at et par tusind amerikanske sociologer er imod Irak-krigen? Over 10 millioner mennesker på gaderne i 60 lande protesterede mod Irak-krigen den 15. februar 2003 – og argumenterne var velkendte og overbevisende¹¹. Som Ulrich Beck skriver (2005) om “public sociology“: sociologien må først genopfinde (læs: kosmopolitisere) sig selv, før den overhovedet kan få en offentlig stemme. Sociologien må lykkes som sociologi – først da bliver den kritisk relevant (over)for det dårlige samfunds offentligheder.

Hvilken relevans, hvilken kritik – om kritisk kapacitet

På nuværende tidspunkt kunne én indvending udmærket lyde: hvis sociologiens analyser blot er (små) tilføjelser, hvis dens standpunkter er bevægelige, hvis den søger dialog med selv destruktive magtinstitutioner – har vi så ikke frataget sociologien al dens kritiske kapacitet? Hvad skete der med det urokkelige fundament, den unikke udsigtspost, hvorfra sociologen kan udsige sine normative domme over samfundets fejl – i sikker, kritisk *distance*? En sådan indsigelse skal tages alvorligt, den udgør et kritisk punkt, så at sige. Kynisk indstillede postmodernister kan naturligvis på standardrelativistisk manér bedyre, at tiden er løbet fra kritik, sprogs spillene er fragmenteret, alle normative projekter opløst – nyd diversiteten. Intet ville være mere sociologisk uforvarsomt. En vis kritisk tilgang, en vis sensitivitet over for sociale uretfærdigheder og en vis kritisk kapacitet hører alle til sociologiens absolutte dyder. Opgivelsen heraf fratager sociologien sin performativitet, sin relevans. Omvendt må det være legitimt at spørge, om sociologiens kritiske ånd er kommet på afveje, om den er indstillet mod forkerte mål? (jf. Latour 2002).

Spørgsmål om sociologiens kritiske kapacitet kompliceres af, at kritik er et

professionelt varemærke: man kan være eller ikke være "kritisk teoretiker". Bekender man sig til Marx, Frankfurterskolen, Foucault, Bourdieu – så er man per definition "kritisk". Der er ikke så lidt identitetspolitik i det sociologiske felts omgang med kritik¹². Men hvor kritisk er "kritisk teori" i realiteten? Interne forskelle til trods, så nærer selverklæret kritiske teoretikere typisk forestillinger om den unikt privilegerede intellektuelle, hvis fornemmeste repertoire består i afsløringens og fordømmelsens kunst (Latour, i Crawford 1993). Magtfulde, skjulte agenter gemmer sig i mørket, handler bag ryggen på agenter, der lever i illusorisk uvidenhed om deres "sande" motiver og drivkræfter: diskurser, magt/viden, imperier, kapitalisme (Latour 2002). Naivitet er bestemt dårligt, men generaliseret mistillid og manglende tiltro til sine medmenneskers kritiske kapacitet er en høj pris. Til tider er der en hårfin grænse mellem "kritisk" sociologi... og konspirationsteorier! (Latour 2005).

Men tilbage til fundamentet. Ikke sjældent støder man på den analyse, at platformen for den kritiske distance er forsvundet, opløst i normativ fragmentering og refleksive selvimplikationsproblemer¹³. Når ingen længere er den "fritsvævende intelligentsia", er kritik så overhovedet forsvarligt? Personligt tvivler jeg på, at samfundet nogensinde var normativt entydigt. Omvendt er social kritik allestedsnærværende – undtagen måske i filosofiske etik-kurser. I forlængelse af Latour (se 2003b) vil mit alternative bud være, at fundamentet altid var en illusion, at kritisk kapacitet tværtimod afhænger af evnen til at skifte platform – samt ikke mindst af *nærhed*, frem for distance. En kritisk attitude gør det ikke alene. Snarere skal det sociale objekt selv bringes i en kritisk tilstand – ikke køles ned af standardformularer om kapitalisme, dominans, instrumentel rationalitet. Først på tæt hold får man øje på sprækkerne (jf. Blok & Hoff 2003). Inden for murene i multinationale virksomheder – kapitalismens højborge – bryder billedet af integration sammen: arbejdere, fagforeninger, mellemedere, topledere, alle forfølger lokale strategier, hvis koordinering er skrøbelig, åben (se Kristensen & Zeitlin 2005). Har man ikke derved induceret mere *kritikalitet*, end nok så mange kapitalismekritiske besværgelser formår? Der er brug for rige, overraskende beskrivelser, sociale landkort, normative koordinater – heri består sociologiens kritiske kapacitet.

Samtidig er der om noget brug for en demokratisering af den kritiske kapacitet. I kritisk teori er der reelt kun én kritisk aktør, nemlig den privilegerede intellektuelle selv – teoriens største problem er dens manglende evne til at forstå andre aktørers kritiske operationer (Boltanski & Thévenot 1999:364). Et troværdigt alternativ handler ikke om at sige, at sociologien ikke længere kan eller skal være kritisk, men derimod om at (gen)opdage, at kritisk kapacitet ikke er begrænset til sociologer (jf. Wagner 1999:346). En ny, kritisk sociologi (i ovennævnte forstand) må suppleres med en sociologi om kritik. Her forfølges en symmetrisk målsætning: at analysere hvordan kritisk-normative ressourcer benyttes i koordineringen af det sociale liv. Teknologisociologens opgave er eksempelvis ikke (primært) teknologikritik, men at analysere de kritiske

registre, som ingeniører, politikere, erhvervsfolk og aktivister benytter i omgangen med og vurderingen af teknologier (jf. Cambrosio et al. 2000:12). Hermed bliver *emnet* det kritiske punkt – ikke sociologen selv.

Heldigvis er en sociologi om kritik allerede godt undervejs, anført af de franske sociologer Luc Boltanski og Laurent Thévenot (se 2006). Deres analytiske anstrengelser har skabt mindst to generelle observationer, som enhver kritisk orienteret sociologi bør besinde sig på. For det første har Boltanski og Chiapello (2006) dokumenteret, hvordan kritik fungerer som en væsentlig ressource for kapitalismens kreative selvopfindelse. “Kapitalismens nye ånd” næres af 1970’ernes “kunstneriske” kritik, med dens frigørelses- og autenticitetsretorik, i en besyngelse af det selvstyrede, udviklende, fleksible projektarbejde. Elsk dit arbejde, lyder parolen (jf. Andersen 2001). Netværksmetaforen er her blevet en moderniseringsdille – og dermed tvetydig som sociologisk kritikværktøj¹⁴. Den mere generelle pointe lyder, at kritik er et risikabelt forehavende i en bevægelig verden. Mig bekendt er det almindelig praksis, at virksomhedsledere undervises i foucault’ske styringsteknologier på CBS i København. Og bourdieu’ske kategorier holder markedsføringsanalyser sammen. Det er der intet galt i, tværtimod¹⁵. Men offentligt engagement og kritisk nærhed fremstår igen som de væsentligste ingredienser, hvis sociologien vil være på forkant med egen kritiske kapacitet i samfundet.

Nok så væsentligt fører sociologien om kritik – for det andet – til en revitalisering af *det kritiske moment* i sociologien (jf. Boltanski & Thévenot 1999). Momenter af krise, konfrontation, diskussion spiller afgørende roller i det sociale liv, og i disse situationer udveksler aktører kritik, bebrejdelser – og retfærdiggørelser. Sociale disputer er underlagt et imperativ om retfærdiggørelse: aktører må følge visse regler for acceptabilitet, kunne henvise til idealer om retfærdighed og fairness. Boltanski og Thévenot har udviklet en teori om retfærdiggørelsesregimer: samfundet er hverken fuldt normativt integreret eller fragmenteret, men består af et endeligt antal dybt rodfæstede, overlappende moralske verdener¹⁶. Kort fortalt er pointen for den kritisk indstillede sociologi dobbelt. Dels tvinges sociologen til at tage sine medaktørers moralske aktiviteter og kritiske kapaciteter alvorligt; og dels indplaceres sociologens egen kritiske kapacitet i sin rette kontekst. Sociologer er selv engageret i kritiske momenter, med hinanden og med diverse offentligheder; og de har et foretrukket retfærdiggørelsesregime, “det civile”, orienteret mod kollektive interesser, lighed, lige muligheder og solidaritet (ibid.: 371f). Dette er en styrke, ikke en svaghed – men det hjælper at vide, hvorfor ikke alle er enige. Sociologen kan på én gang blive mere ydmyg, og mere målrettet og skarp i sin kritiske kapacitet.

Interventionsmedier – kritik i praksis, praktisk kritik

Inden for talehandlingsteori er det en truisme, at ord, begreber og tekster er måder at handle og intervenere i den sociale verden (jf. Austin 1962). Som

arbejdere, hvis fornemmeste produkter består af tekster om og i den sociale verden, burde det indgyde sociologer grundlæggende selvtilid, hvis målet er intervention i det dårlige samfund. Tekster kan – hvis de er kritisk interessante nok – manifestere “handling på distance”, geografisk såvel som tidsligt¹⁷. Den intellektuelle kritiks absolutte *superstar*, Immanuel Kant, forlod angiveligt aldrig sin fødeby Königsberg – alligevel er hans tanker om en “verdens-føderation” på 200 års afstand i centrum for ophidsede debatter om samfundets kosmopolitisering (Møller 2001). Tættere på nutiden har Hardt og Negri’s *Empire*, trods sin mildt sagt kryptiske stil, opnået status af bibel for antiglobaliseringsbevægelser. “Ethvert værktøj kan være et våben” lyder parolen – altså også en tekst, et begreb (Hardt & Negri 2000). Sociologiens performativitet står og falder med kvaliteten af dens tekster – gode tekster mod dårlige samfund.

Ikke desto mindre er det påfaldende, at sociologer ofte supplerer sine tekstlige bidrag med andre interventionsformer og – medier. I disse ekstra-tekstlige interventioner sættes sociolog-borgerens engagement i samfundet så at sige til offentlig skue og bedømmelse – på lige vilkår med andre. Hvad er det der foregår, når de to Toni’er, Blair og Giddens, mødes i Downing Street 10 – bortset fra at “re-moderniseringen” af det britiske samfund forhandles? (jf. Latour 2003a:41). Hvilke(n) sociologisk(e) performativitet(er) er på spil, når Foucault er på gaden i protest mod fangers vilkår; når Habermas orkestrerer en europæisk offentlighed; eller når Latour skaber tekno-kunstudstillinger i Karlsruhe? De biografiske snit er velkendte, men næppe tilstrækkeligt analyseret – ikke i “biografismens” tjeneste, men som situerede eksempler på sociologiens kritiske performativitet i praksis. Uden tvivl manifesteres på tværs af eksemplerne en vis utålmodighed med teksters (manglende) performativitet. Men sociolog-borgernes kritiske momenter er forskellige – og det samme er deres suppleringsværktøjer. I dette spændingsfelt kan sociologer søge inspiration til nye, kritiske interventioner¹⁸.

Langs én akse kan man placere Foucault og Giddens som ekstremer – forbundet gennem bestræbelser på at forny politisk praksis og offentligheder. Modsætningerne handler om politisk repræsentation, om talens distribuering – og om sociologens udsigelseskraft. Foucault er den specifikke intellektuelle, Giddens den generelle. Når Giddens mødes til diskussioner, realiseringsritualer, om “den tredje vej” med alverdens “progressive” statsledere – Blair, Clinton, Schröder, Prodi – så taler han som ekspert på “verdenssamfundets” vegne. Risici, kønnes ligestilling, velfærdsstatsreformer, tillidssammenbrud, alt er reelle tendenser “derude”, som må håndteres “herinde” af magtfulde allierede i regeringskontorerne og mødelokalene (se Mann 1999). Når Foucault organiserer en informationsgruppe for fængselsindsatte (G.I.P.) i Frankrig 1971-72, så taler han ikke på aktørernes vegne. Han distribuerer tale, skaber betingelser for fangerne til selv at tale, en platform hvorfra fangernes egen moddiskurs, egen teori om fængsel, straf og retfærdighed kan opnå synlighed (se

Langs en anden, parallelforskydning kan man afbilde Habermas og Latour som ekstremer – forbundet i bestræbelsen på genopfindelse af demokratiske offentligheder. Modsætningerne handler igen om repræsentation, men nu om *hvad* der skal repræsenteres: Habermas vil udvide det menneskelige fællesskab, Latour vil inkludere de ikke-menneskelige hybrider. Når Habermas (med Derrida) koordinerer en intellektuel *happening* i store europæiske aviser 31. maj 2003, så taler han på vegne af Europas borgere, han forsøger at tale en europæisk offentlighed frem. Markedets globalisering og amerikansk unilateralisme har skabt et tomrum, som et civilt, demokratisk, socialt, og tænksomt Europa nu må indtage (se Habermas & Derrida 2003). Når Latour (med Weibel) arrangerer tekno-kunststillinger i Karlsruhe, senest *Making Things Public* i sommeren 2005, så taler han på de ikke-menneskelige massers vegne. Tekno-videnskabens sorte bokse skal åbnes, gøres håndgribelige, offentlige – som en kunstnerisk effektivering af et videnskabeligt demokrati (se Latour & Weibel 2005). Europæiske og teknologiske offentligheder, massemedier og kunst – engagementet er forskelligt. Det samme er temperamentet: Habermas' kanaler for transnational fornuft kontrasterer med Latour's lege-syge, spektakulære, engagerende tekno-offentligheder. Men begge manifesterer kritisk kapacitet: ikke blot offentlig sociologi, men offentligheds-genererende sociologi.

Disse korte biografiske nedslag bør inspirere, ikke skabe snæver fordømmelse – selv om alle sociologer har sine foretrukne helte, teoretisk såvel som praktisk¹⁹. De udvalgte sociolog-borgeres kritiske interventioner kan kun med besvær vurderes mod hinanden. Men det er vanskeligt at hævde, at de respektive kampe – for fangers (og andre marginaliserede grupper) rettigheder; for socialdemokratismens genopfindelse i neoliberalismens tidsalder; for transnationaliseringen af offentlig debat under globaliseringsbetingelser; og for demokratiseringen af videnskabelig ekspertise i videnssamfundet – hver for sig ikke udgør værdige kampe, for sociologer og andre. Social kritik er et praktisk anliggende, forbundet med lokale steder, medier, anliggender og kapaciteter. Det gælder for sociologer som for alle andre. Kun på ét punkt skiller sociolog-borgeren sig ud: prestigefyldte akademiske embeder giver kulturel kapital, kapital der kan reinvesteres til gavn for samfundet eller udvalgte offentligheder heri. Hvis ikke sociologer, begunstiget af akademiets kapitalrige platforme, skulle kunne kritisere det dårlige samfund – hvem skulle så egentlig?

På vej mod bedre samfund? (et par agendaer)

Hinsides historiens afslutning er samfund altid mere-eller-mindre dårlige – som iterativ, kollektiv proces og projekt kan det altid justeres eller radikalt

afvises. Indeværende essay har formet sig som refleksion over sociologiens rolle, dens kritiske performativitet i ud- eller afviklingen af det dårlige samfund. Gennemgående bør det læses som opfordring til professionel optimisme: med passende ydmyghed, dialogvilje, tekstlig grundighed og kritisk nærhed kan sociologien gøres relevant for samfundets mange offentligheder. Der er ingen undskyldninger for selvretfærdig defaitisme, nedkølende standardkritik eller nostalgisk simplicitetslængsel – samfund er og bliver normativt komplekse. Derimod kan en vis pessimisme, eller ængstelse, på samfundets vegne tjene til at skærpe sanserne: afsøgning og fremskrivning af det dårlige er nødvendige aktiviteter, i dialog med samfundets fintmaskede netværk af retfærdiggørelseskrav²⁰. Sociologiens kritiske kapacitet er parasit på samfundets moralske strukturer. Retfærdighed, fairness, anerkendelse, ligeværd, solidaritet, menneskelivets ukrænkelighed, økologiens bæredygtighed – bedre samfund er ikke sociologiens konstruktioner, de hverken forklares eller erstattes af sociologer. I bedste fald hjælper sociologer deres virkeliggørelse lidt på vej.

Skuer man ud over sociologiens nutidige begrebslandskab får man øje på et virvar af symbolske tilbud til samfundets selvbeskrivelse: hybridisering, netværk, viden, social kapital, risiko, mobilitet, globalisering, refleksiv-, post- og multiple moderniteter. Selve *overskuddet* af sociologiske narrativer er muligvis problematisk for sociologien (jf. Harste 2000) – men næppe for samfundet, der nok forstår at til/fravælge. Fra performativitetens perspektiv må man spørge, om sociologiens panoramaer, dens modeller og narrativer, fremstår interessante og attraktive for samfundets aktører. Afslutningsvis vil jeg fremsætte et par selektive, hastige bemærkninger om to af nutidens mest attraktive sociologisk/samfundsmæssige narrativer: globalisering og videnssamfund. Begge er så allestedsnærværende, at man fristes til at opgive dem, efterlade dem på skrotbunken for udslidte klichéer (se Kaspersen 2001). Alternativt kan man hente mod fra sociologien om kritik, i et analytisk-praktisk engagement med de normative ressourcer, som koordinerer livet i globaliserede videnssamfund.

Globalisering ledsages af nationalisering, lokalisering, partikularisme – men tillige af møder med, og visioner for, *kosmopolitiseringen af samfundet*, dannelsen af et civiliseret verdenssamfund. Sammen med andre intellektuelle er sociologer leverandører af sådanne visioner, for kosmopolitiseringen af staten, hverdagslivet – og forskningen selv (jf. Beck 2006). Samtidig kan sociologer skabe transnationale landkort over den sociale verdens mange mobiliteter: fra flygtninge- og turismestrømme til finanskapital, luftforurening, terrorisme, mediebilleder (Urry 2000a). På sigt vokser et kosmopolitisk civilsamfund frem, hvori sociologer må engagere sig (jf. Urry 2000b). Nok så væsentlige er dog kosmopolitiseringens skyggesider. Hvad kan sociologien tilbyde de mange immobile, stedbundne vagabonder, der efterlades i slipstrømmen på de kosmopolitiske turist-eliter? (jf. Bauman 1999). Og hvordan insistere på muligheden for “kosmopolitik”, for divergerende praksis og tænkning om “kosmos”,

vores (muligvis) fælles verden? (jf. Latour 2004b). Måske sociologer også burde kigge indad: hvad ved en eurocentrisk disciplin egentlig om afrikanske, latin-amerikanske og asiatiske moderniteter, problemer, visioner? Her forestår et fremtidigt selv-kosmopolitiseringsarbejde.

Videnssamfundet er derimod i konstant fare for økonomisk reduktionisme, for at drukne i politisk retorik om "vidensøkonomi" – en højst risikabel økonomisk (u)orden (jf. Bertilsson 2005). Sociologer må bidrage med deres stærkeste praksis, deres mest kritiske værktøjer: de må samle "videnssamfundet" med sine begreber, statistikker og analyser. I denne proces fremskrives først en "videnspolitik", idet kampene om tekno-videnskabelige udviklingsbaner får sin nødvendige arena (jf. Grundmann & Stehr 2003). Siden produceres "videncivilsamfund" og "videnskabelige medborgere" med nye rettigheder og pligter i produktionen, cirkulationen og forbruget af viden. Sociologer må bidrage til kort- og udlægningen af denne *demokratisering af ekspertise*; her ligger en offentligheds-genererende opgave. Men igen må skyggesiderne medtænkes. Hvad tilbyder sociologien de nye vidensunderklasser, de ufaglærte, det 21. århundredes mange nye og gamle analfabeter?²¹ Og hvordan insistere på retten til *ikke* at engagere sig i videnskab og teknologi (og for eksempel sociologi i stedet...)? (jf. Elam & Bertilsson 2002). En forudsætning for aktivt engagement i visse arenaer er trods alt disengagement, passivitet og ligegyldighed over for andre.

Måske er vi tilbage ved Petter Holm og (fiskeri)sociologerne. Sociologer synes tilbøjelig til at udkaste krævende virkeligheder – for fiskere, for kosmopolitter, for videnskabelige medborgere og for sig selv. Lad os håbe sociologer, som andre borgere, formår at bruge sin performative, kritiske kapacitet med selektiv omhu.

Noter

1. Den absolut bedste – og for økonomer ret pinlige – illustration er den efterhånden veldokumenterede række af såkaldte "free-rider eksperimenter", hvor økonomer eller økonomistuderende sammenlignes med ikke-økonomer i forhold til gruppernes selvske versus "altruistiske" adfærd. Og ganske rigtigt: allerede Marwell og Ames viste, at økonomistuderende er væsentligt mere tilbøjelige end andre til at free-ride! (jf. 1981). Det har ført til en del selvansøgelse blandt økonomer – hvad en nylig overskrift som "Do economists destroy social capital?" klart illustrerer (Kleinman 2005). Eksperimenterne er så vidt vides ikke lavet specifikt med sociologer...

2. Indirekte refereres der her til debatten fra Politiken sommeren 2004, om sociologiens påståede "elendighed" (Dalsgaard 2004) – samt sociologernes forsvar for sin "nødvendighed". Debattens polemiske kontekst bør naturligvis medtænkes; men her handler det som sagt ikke om at yde retfærdighed.

3. Desværre har jeg aldrig fået spurgt min ven, hvor mange Storebæltsbroer man egentlig kan bygge med datalogi! Havde jeg på diskussionstidspunktet været bedre skolet i videnskabs- og teknologisociologi, ville jeg naturligvis også have belært ham, at der skam var en del "sociologi" involveret i konstruktionen af den faktiske Storebæltsbro. Denne "lægmands-sociologi" udspilles imidlertid primært af ingeniører og designere, når de skal foregribe – og dermed konfigurere – broens fremtidige brugere (jf. Munch 1997). Måske burde man have hyret et par (teknologi)sociologer her?

4. Der er således angiveligt ca. 94.000 læsere af TIPS-bladets weekendudgave i Danmark, som hermed løbende genskaber den inkarnerede fodbold-offentlighed. Hvor store muligheder, og interesser, sportssociologer har for at udfordre denne offentligheds skyggesider – ludomani, hooliganisme, mandschauvinisme, banal nationalisme – skal være usagt.
5. Mange tak til Anders Fogh Jensen for denne glimrende fordanskning af det allestedsnærværende engelske udtryk “human ressource management” (se <http://www.filosoffen.net/lektion/mskledelse03/mskledframes.htm>). Et forsigtigt bud lyder, at fordanskningen dog næppe vil vinde indpas i erhvervslivets selvbeskrivelser.
6. Se hjemmesiden: <http://pubsoc.wisc.edu/>. “Public sociology” har eksempelvis været til debat i *British Journal of Sociology's* september-udgave 2005 (vol. 56, iss. 3), med indlæg fra prominente sociologer som Ulrich Beck, Craig Calhoun, Amitai Etzioni og Saskia Sassen.
7. Den amerikanske sociolog Mathieu Deflem har oprettet en hjemmeside under titlen “Save Sociology”, hvor han forsvarede sociologiens videnskabelige integritet, akademiske status – og distance til samfundet (se <http://www.savesociology.org/>). Formålet er sympatisk, men forekommer måske en anelse bagstræberisk i en tid, hvor selv naturvidenskaben forventes at indgå i løbende dialog med samfundet (jf. Nowotny et al. 2001).
8. Udtrykket er lånt fra Latour's upublicerede pop-artikel om “critical proximity or critical distance” fra 2003. Den, og meget andet interessant, kan findes på hans hjemmeside: <http://www.ensmp.fr/~latour/>. Mere om kritisk nærhed i næste afsnit.
9. I de sociologiske kringelkroge støder man på varianter af denne indstilling, når talen falder på den borgerlige regerings lukning af de sociologiske uddannelser i Danmark i midt-80'erne. Samme tendens kan findes på den politiske venstrefløj, som i SF's uddannelsespolitik, hvor sociologi blev lukket fordi det var en „særligt kritisk uddannelse“ (http://www.sap-fi.dk/sap/kongres2004/socialistisk_uddannelsespolitik_2004.htm). Sociologer bør næppe frygte for sit kritiske image – og koncentrere sig om sin kritiske praksis.
10. I sin (interessante) artikel fra 1971, “That's Interesting!”, hævder Murray Davis, at store (social)teoretikere er store, ikke fordi deres teorier er sande, men fordi de er interessante. Denne påstand er naturligvis selvreferentiel: den er interessant, fordi den bryder med den gængse opfattelse af det videnskabelige system.
11. Jeg deltog selv ved demonstrationer i København – men ikke fordi sociologi eller sociologer havde overbevist mig og uden at skilte med nogen sociologiske kredentiale.
12. “Rigtige sociologer siger nej til krig” stod der på et banner ophængt på Sociologisk Institut i København i optrækket til Irak-krigen – hvorved identitetsarbejdet blev pinligt udpenslet. Afsenderne af budskabet kunne øjensynligt ikke se det ironiske i at ophænge dette budskab på et sted, hvor kun sociologer ville se det! Er det virkelig værd at skabe miniature-krige mellem sociologer, i ren frustration over ikke at kunne stoppe den virkelige krig?
13. Antydninger af en sådan analyse synes endvidere at ligge til grund for Sociologisk Udsyns essaykonkurrence, der udgør den direkte anledning for disse overvejelser.
14. Man forstår, hvorfor Latour ønsker begrebet “netværk” i sin aktør-netværks teori kaldt tilbage! (jf. Latour 1999). Måske man hellere skulle tale om “worknet”?
15. Disse bemærkninger er ment til illustration af en generel pointe – om kritikens rolle i samfundet – og bør ikke tages til indtægt for den form for mistænkeliggørelse af CBS, eller en vis dansk Bourdieu-inspireret forbrugssociolog, som sociologer ellers ynder. For et nyligt eksempel på (efter min mening malplaceret) mistænkeliggørelse af samfundsforskere på CBS, se Mathiesen 2006:137.
16. Pladsen levner ingen mulighed for en blot kursorisk redegørelse for de enkelte retfærdiggørelsesregimer, eller “verdener”. Boltanski & Thévenot har lokaliseret seks forskellige under overskrifterne: inspiration; hjemlig; civil; opinion; marked; industriel. Se Boltanski & Thévenot 1999; 2006.

17. Udtrykket er (igen) lånt fra Latour, hvis engelske "action at a distance" unægtelig lyder bedre (1987:kap.6). Begrebet er udviklet til beskrivelse af naturvidenskabens performativitet, men kan formentlig udstrækkes til samfundsvidenskaben – om end performativiteten her synes mere usikker og kaotisk.

18. For en ordens skyld skal det præciseres, at de her udvalgte biografiske nedslag så langt fra udtømmer sociologers mulige ekstra-tekstlige interventionsmedier. Her kan man blot tænke på aktiviteter som borgerinddragelsesprocesser, dokumentarfilm, performancekunst, design – og ja, aktionsforskning.

19. Giddens' mange kritikere, hvoraf sociologer hører til de skarpeste, skylder efter min mening svar på spørgsmålet, om det ikke er den realpolitiske aktivitet som sådan de foragter? Realpolitisk aktivitet er formentlig den mest afskyede, satiriserede, kritiserede og dekonstruerede af alle (jf. Latour & Weibel 2005: 29).

20. Det er utvivlsomt rigtigt – som nyligt påpeget af blandt andre Henrik Dahl (foredrag, 5. april 2006) og makkerparret Stjernfeldt & Thomsen (2005) – at pessimisme og/eller negativisme tillige tjener som intellektuelle markører for ædel omsorg og sofistikeret ophøjethed. Et vist mådehold med pessimismen er en dyd.

21. Udtrykket er på ingen måde ment kynisk, men er inspireret af den amerikanske samfundsforsker Alvin Toffler's bemærkning: "The illiterate of the 21st century will not be those who cannot read and write, but those who cannot learn, unlearn, and relearn" (se <http://fusion-anomaly.net/alvintoffler.html>).

Litteratur

- Abrahamson, Peter; Bertilsson, Margareta & Andersen, Heine 2004: "Sociologiens nødvendighed". Artikel, publiceret på Sociologisk Instituts hjemmeside www.sociology.ku.dk, juni 2004 (tilgængelig på engelsk fra: http://www.sociology.ku.dk/studiet/kurdet_eng.asp?cid=159).
- Abrahamson, Peter & Puggaard, Rune 2005: "Velfærdssamfundet overladt til regnedreng" (kronik). *Dansk Sociologi*, 16(3): pp. 81-87.
- Andersen, Heine 2002a: *Samfundsvidenskaber i kontekst*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Andersen, Heine 2002b: "Universitetsreform: Topstyring og ensretning" (kronik). *Dansk Sociologi*, 13(4): pp. 79-88.
- Andersen, Niels Åkerstrøm 2001: *Kærlighed og omstilling*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Arnoldi, Jakob 2003: "Aktør-netværksteori: A-moderne (sociologisk?) teori". *Dansk Sociologi*, 14(3): pp. 9-23.
- Austin, John L. 1962: *How To Do Things With Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauman, Zygmunt 1999: *Globalisering – de menneskelige konsekvenser*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, Ulrich 2005: "How not to become a museum piece". *The British Journal of Sociology*, 56(3): pp. 335-43.
- Beck, Ulrich 2006: *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Bertilsson, Margareta 2005: "Great expectations, risky outcomes – remarks on the knowledge economy". Upubliceret paper. Tilgængeligt fra: <http://www.sociology.ku.dk/compass/publications.htm>.
- Blok, A. & Hoff, A. 2003: "Sprækkerne i Ålborg: Dansk Sociologkongres 2003", i *Versus*, maj 2003. København: Sociologisk Institut, KU

- Boltanski, Luc & Chiapello, Eve 2006: *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Boltanski, Luc & Thévenot, Laurent 1999: "The Sociology of Critical Capacity". *European Journal of Social Theory*, 2(3): pp. 359-77.
- Boltanski, Luc & Thévenot, Laurent 2006: *On Justification: Economies of Worth*. Princeton: Princeton University Press.
- Burawoy, Michael 2005: "For Public Sociology" (2004 Presidential Address). *American Sociological Review*, vol.70(Feb.): pp. 4-28.
- Callhoun, Craig 2005: "The promise of public sociology". *The British Journal of Sociology*, 56(3): pp. 355-63.
- Callon, Michel 1998: "Introduction: The embeddedness of economic markets in economics", i M. Callon (red.): *The Laws of the Markets*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Cambrosio, A.; Young, A. & Lock, M. 2000: "Introduction", i M. Lock; A. Young & A. Cambrosio (red.): *Living and Working with the New Medical Technologies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, T. Hugh 1993: "An Interview with Bruno Latour". *Configurations*, 1(2): pp. 247-68.
- Dalsgaard, Jørgen 2004: "Sociologiens elendighed" (kronik). *Politiken*, 5. juni 2004.
- Davis, Murray 1971: "That's Interesting!: Towards a Phenomenology of Sociology and a Sociology of Phenomenology". *Philosophy of the Social Sciences*, vol.1(1971): pp. 309-44.
- Deflem, Mathieu 2004: "The War in Iraq and the Peace of San Francisco: Breaking the Code of Public Sociology". *Peace, War & Social Conflict*, ASA sektion nyheds-brev, november 2004: pp. 3-5.
- Elam, Mark & Bertilsson, Margareta 2002: "Consuming, Engaging and Confronting Science: The Emerging Dimensions of Scientific Citizenship". STAGE, Discussion paper one: <http://www.stage-research.net/STAGE/downloads/StageDiscussPaper.pdf>.
- Foucault, Michel & Deleuze, Gilles 1972: "Intellectuals and Power" (samtale). *L'Arc*, nr. 49 (1380/1989): pp. 3-10. Tilgængelig på engelsk fra: <http://info.interactivist.net/print.pl?sid=03/01/13/0056200>.
- Grundmann, Reiner & Stehr, Nico 2003: "Social control and knowledge in democratic societies". *Science and Public Policy*, 30(3): pp. 183-88.
- Habermas, Jürgen & Derrida, Jacques 2003: "Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas". *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31. maj 2003 (trykt på dansk i *Kritik*, nr. 164).
- Hardt, Michael & Negri, Antonio 2000: *Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Harper, Richard P. 1997: *Inside the IMF: An Ethnography of Documents, Technology, and Organizational Action*. Orlando, FL: Academic Press, Inc.
- Harste, Gorm 2000: "Samfundsteoriens rolle i samfundet: Ud- og inddifferentiering af samfundsteori gennem 500 år". *Distinktion*, nr.1 (2000): pp. 67-89.
- Holm, Petter 1999: "Fisheries Resource Management as a Heterogenous Network". Upubliceret paper. Tilgængelig fra: <http://www.nfh.uit.no/ansattevis.aspx?id=147>.
- Isenberg, Bo 2006: "Sociologisk essäism – Essäistisk Sociologi. Om en tankestils utveckling och aktualitet i en postdisciplinär tid". *Dansk Sociologi*, 17(1): pp.87-110.

- Kaspersen, Lars Bo 2001: "Globalskabens årti?" (kronik). *Dansk Sociologi*, 12(1): pp. 83-88.
- Kharkhordin, Oleg 2004: "What do we do with Latour? Some reflections on his methods". Upubliceret paper. Tilgængeligt fra: <http://blogit.helsinki.fi/respublica/key5.htm>.
- Kleinman, Ephraim 2005: "Do Economists Destroy Social Capital?". Upubliceret paper. Tilgængeligt fra: <http://economics.huji.ac.il/faculty/kleinman>.
- Kristensen, Peer Hull & Zeitlin, Jonathan 2005: *Local Players in Global Games*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno 1987: *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 1999: "On recalling ANT", i J. Law & J. Hassard (red.): *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Latour, Bruno 2002: "Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern". Artikel tilgængelig fra: <http://www.ensmp.fr/~latour/articles/article/089.html>.
- Latour, Bruno 2003a: "Is Re-modernisation Occuring – And If So, How to Prove It?". *Theory, Culture & Society*, 20(2): pp. 35-48.
- Latour, Bruno 2003b: "Critical Proximity or Critical Distance". Upubliceret (pop)artikel. Tilgængelig fra: <http://www.ensmp.fr/~latour/poparticles/>.
- Latour, Bruno 2004a: *Politics of Nature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno 2004b: "Whose Cosmos, Whose Cosmopolitics? Comments on the Peace Terms of Ulrich Beck". *Common Knowledge*, 10(3): pp. 450-62.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno & Weibel, Peter (red.) 2005: *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*. Karlsruhe: ZKM og Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Mann, Nyta 1999: "UK Politics: All Aboard the Third Way". Artikel, *BBC News Online*, 19. marts 1999. Tilgængelig fra: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/298465.stm.
- Marres, Noortje 2005: "Issues Spark a Public into Being. A Key But Often Forgotten Point of the Lippmann-Dewey Debate", i B. Latour & P. Weibel (red.): *Making Things Public. Atmospheres of Democracy*, pp. 208-17. Karlsruhe: ZKM og Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Marwell, Gerald & Ames, Ruth 1981: "Economists Free Ride, Does Anyone Else?". *Journal of Public Economics*, 15(1981): pp. 295-310.
- Mathiesen, Anders 2006: "Bourdieu's videnskabsteori – Om Forelæsninger på Collège de France 2000-2001". *Dansk Sociologi*, 16(4) (jan. 2006): pp. 127-38.
- Munch, Birgitte 1997: *Teknologivurdering, broer og brugere*. Ph.d.-afhandling. København: ITS/DTU.
- Møller, Bjørn 2001: "Kosmopolitisme". *Politologiske Studier*, 4(2) (maj 2001): pp. 6-14.
- Nowotny, H.; Scott, P. & Gibbons, M. 2001: *Re-thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge, U.K.: Polity Press.
- Schutz, Alfred 2005: *Hverdagslivets sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Stjernfeldt, Frederik & Thomsen, Søren Ulrik 2005: *Kritik af den negative opbyggelighed*. København: Vindrose.
- Teknologirådet 2006: *Lille land hvad nu...?* Rapport 2006/8. Tilgængelig fra: www.tekno.dk.
- Urry, John 2000a: *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. London: Routledge.
- Urry, John 2000b: "The Global Media and Cosmopolitanism". Paper publiceret af: Department of Sociology, Lancaster University. Tilgængelig fra: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Urry-Global-Media.pdf>.
- Wagner, Peter 1999: "After Justification: Repertoires of Evaluation and the Sociology of Modernity". *European Journal of Social Theory*, 2(3): pp. 341-57.